

IV. Habiru.

Aktualizované 06/2021

Habiru je názov používaný v akkadských textoch; „hapiru“ potom v západosemitských. Odpovedajú egyptskému *ḥpr.w*¹ a sumerskému logogramu SA.GAZ. Označujú nomádske skupiny obyvateľstva od hraníc Egypta v Kanaáne, až po oblasť severovýchodnej Mezopotámie a hraníc západného Iránu. Spôsobom života pripomínajú kmene Šasu z Predjordánska, Moábu, Edómu, Sinajského poloostrova a oblasti Akabského zálivu.² Všeobecne sa predpokladá, že pojem Habiru neoznačoval etnickú príslušnosť, ale predstavoval určitý sociálne-právny status, ako nižšie postavená spoločenská trieda predstavovaná žoldnieri, sprievodcami karaván, sluhami, lupičmi³ a psancami. Nepatrili však k otrokom a kultúrne boli na vyššej úrovni než väčšina púštnych kmeňov. Hebrejská Biblia napríklad aj Izraelcov, ktorí vstúpili do služieb Pelištejcov, nazýva Hebrejcami /1 Sam. 14:21/.⁴

Termín SA.GAZ sa objavuje v textoch Mezopotámie, asi od roku 1850 BC. Označovali tak malé jednotky vojakov; zrejme žoldnierov v službách miestnych vládcov. Okolo roku 1740 BC, je po prvý krát zaznamenaný termín Habiru v textoch z Jamchadu, keď jeho kráľ Irkabtum z Alalachu, uzavrel mier s Habiru a ich vodcom Semumou. Idrimi, kráľ Alalachu v 15. stor. BC, syn kráľa Aleppa, po tom, čo jeho rodina bola nútená uprchnúť do Emar, pripojil sa k Habiru. Viedol ich 7 rokov. Dobyl Alalach a mitannský kráľ Parrattarna, uznal jeho nárok na vládu v tomto meste.⁵ V Alalachu sa spomína 1436 vojakov SA.GAZ, vo vnútri mesta. Jeden dopis približne z roku 1550 BC, uvádza 438 Habiru, vojakov a služobníkov kráľa Tunip-Tešuba z Tikunany, malého štátu v strednej Mezopotámii.⁶ Väčšina mien týchto Habiru je churitská. V akkadských textoch sú mená Habiru západosemitského, akkadského, ale aj neznámeho

¹ Čítanie „apiru“.

² Medzi týmito dvomi skupinami nomádov, okrem vymedzeného geografického rozšírenia, sú aj ďalšie rozdiely. Je to predovšetkým etnický pôvod. Kým u Šasu sa vyskytuje vo vyšších frekvenciách haploskupina J1 (čo poukazuje na ich pôvod na Arabskom poloostrove), tak u Habiru je to predovšetkým J2. Nemôžeme však vylúčiť, že v neskoršej dobe boli aj nositeľmi haploskupiny R1b a R1a (Šasu) a R1b a G2a (Habiru), ktoré mohli získať v Sýrii a v Kanaáne.

No a tiež je to i náboženský rozmer. Kým u Habiru predpokladám uctievanie elovských (El...) a baálovských božstiev (Baal Hadad) a kult Dagána, tak u Šasu je to predovšetkým uctievanie Jahveho, ako božstva baálovského typu.

³ akkad. „habbatu“.

⁴ Výklady I. 1991 str.278; Johnson 2003 str.30. Názov Hebrej je používaný v egyptskom alebo kanaánskom prostredí /por. Gn 14:13; Ex 3:18; 1. Sam 4:6n ai/, vo vzťahu Neizraelcov voči Izraelu a naopak, alebo keď sú menovaní Izraelci spolu s iným ľudom. Pokiaľ Izraelec hovorí s Izraelcom, tak potom toto označenie nepoužíva.

⁵ Mieroop 2010 str.153, 197

⁶ Pientka: Terachiti; pozn.51

pôvodu. Jeden z akkadských textov označoval Habiru, ako vojakov zo západu. Ak si zhrnieme tieto najstaršie zmienky o Habiru, ešte pred ich príchodom do Kanaánu, tak môžeme približne určiť, ktorú oblasť pôvodne obývali. Bolo to východne od Jamchadu,⁷ západne od Akkadu, severne od strednej Mezopotámie. Tomu sa najviac približuje územie Cháburského trojuholníka, ohraničené riekami západný Eufrat, Balích a Chábur.⁸ V tej dobe toto územie bolo osídlené predovšetkým subarejskými a churitskými etnikami. Zrejme preto bol značný počet mien Habiru, churitského pôvodu.

O najímaní žoldnierov zrejme hovoria i ugaritské texty. V epose „O Keretovi“⁹ sa píše, o nakrímení vojakov z domu Chabur.¹⁰ Píše sa tam aj o veliteľovi Chaburu.¹¹ V tejto časti eposu je popisovaná vojenská výprava, proti churitskému Udúmu.¹² Keret sídlil v réfajskej zemi,¹³ ktorú je možné stotožniť s Bázanom.¹⁴ Takže vojsko z oblasti rieky Chábur, muselo byť žoldnierske, pretože Chábur je od Bázanu pomerne vzdialený a nepatrí do Keretovho kráľovstva. Je teda pravdepodobné, že dom Chabur, predstavovali práve Habiru.

V ugaritských textoch, konkrétne v epose „O Aqhatovi“¹⁵ sa píše: ...*„Ako striebra mali Habiru, (toľko bolo) olív, (ako) zlata majú Habiru, (taká bola) hojnosť jedla“*...¹⁶ Z toho vyplývajú dve skutočnosti: 1., Vládcovia amorejských Réfajcov dobre poznali Habiru a využívali ich ako žoldnierov. 2., Množstvo zlata a striebra ktoré vlastnili, súviselo s ich spôsobom života; majetok tezaurovaný do cenných kovov sa dal ľahko prenášať, čo súviselo s ich nomádskym spôsobom života.¹⁷ V každom prípade sa jednalo o organizované skupiny nomádov, vlastniace pomerne značný majetok, takže to neboli žiadni páriovia spoločnosti. Spôsobom života sa približovali k Terachitom.¹⁸ Názov Habiru, pôvodne hanlivý výraz, prešlo vo forme Hebrej na Terachitov a neskôr aj na židovskú populáciu, ako celok. Už samotné označenie „-b-r“ v akkadštine, znamená „prechod“,¹⁹ čo prenesenom zmysle značí nomád. Tomu presne odpovedá sumerský logogram SA.GAZ (gaz = kočovník).

Dá sa teda predpokladať, že Habiru boli pôvodne protoaramejské kmene, ktoré po odchode zo Zagrosu, osídlili prevažne oblasť Cháburského trojuholníka a boli blízki príbuzní Terachitov.²⁰

⁷ Správne centrum Alalach

⁸ Pientka: Terachiti; pozn. 50, 51. Práve názov rieky Chábur môže súvisieť s pomenovaním Habiru.

⁹ KTU 1:14-16

¹⁰ Stehlík 2003 str.179, 184

¹¹ KTU 1.15.iv; Stehlík 2003 str.192

¹² Seir, neskôr Edóm.

¹³ KTU 1.15.iii; Stehlík 2003 str.192

¹⁴ Dt 3:8, 13

¹⁵ KTU 1.17-1.19

¹⁶ Stehlík 2003 str.249

¹⁷ Aj Abrahám podľa Hebrejskej Biblie vlastnil väčšie množstvo striebra a zlata /Gn 13:2; 17:12n, 20:16, 23:13n/.

¹⁸ Kniha Genezis píše o Abramovi Hebrejskom, ktorý prepadol zo zálohy spolu s 318 svojimi služobníkmi (doslova zasvätencami) vojsko kráľa Kedora Láomera, aby vyslobodil svojho synovca Lóta /Gn 14:13/. Už len prídomek „Hebrejský“ poukazuje na to, že Abram patril k Habiru. A praktiky pri oslobodzovaní Lóta sa nijak nelíšili od praktík Habiru.

¹⁹ Napr. cez rieku.

²⁰ Pientka: Terachiti; pozn.50, 51

V Kanaáne situáciu v 14. stor. BC osvetľujú amarnské dopisy, v ktorých miestni vládcovia si sťažujú faraónovi, na ozbrojené útoky Habiru, resp. SA.GAZ. Ich aktivita sa zameriavala na rozsiahle oblasti Sýropalestíny, vrátane Sýrie,²¹ Foinikie²² a na juh až k Jeruzalemu, Lachíšu a Aškalónu.

Jedným z tých, ktorí dobývali kanaánske mestá, bol Lábaja a jeho synovia zo Síchemu (Šekem). Síchem je pamätné miesto pre izraelský národ. Po prvý krát sa spomína ako **krajina** Sekmem na Sebekchuovej stéle, ktorá popisuje ťaženie Senusreta III. do Retenu, okolo roku 1850 BC.²³ Predpokladá sa, že egyptský kráľ mesto Síchem iba obliehal, ale ho nedobyl.²⁴ Ako **krajina**²⁵ sa Síchem spomína aj v Hebrejskej Biblii /Gn 34:2/. Je prvým miestom, kde sa zastavil Abrahám na rovine Moria, a postavil tu oltár /Gn 12:6/. Jákob kúpil diel poľa od Chámora Hevejského, pri meste Síchem /Gn 33:18n/. Jákobovi synovia dobyli Síchem od Chámora Hevejského a jeho syna Síchemu /Gn 34:25/. Jákobovi synovia pásli dobytok neďaleko Síchemu /Gn 37:13/. Jákob dal Síchem Jozefovi do **dedičného** držania. No a na dedičnom poli pri Sícheme, boli uložené Jozefove kosti, po vyjdení z Egypta /Gn 48:22; Jozue 24:32/. A napokon, v Sícheme bola obnovená zmluva medzi Bohom a Izraelom /Jozue 24/.

Vyzerá to teda tak, že kanaánskym Terachitom Síchem patril i v dobe Exodu. Dôležité je, že Síchem bol v 17./16. stor. hyksóskym mestom.²⁶ V polovici 16. stor. BC bol dobytý. Znovu osídlený bol až v polovici 15. stor. BC. V 14. stor. BC, keď Habiru ohrozovali a dobývali mestá v Kanaáne, bol jeho vládcom Lábaja. Lábaja nebol Kanaánec; bol zrejme síchemský Terachita,²⁷ ktorého predkovia pravdepodobne neboli v Egypte, ale samozrejme, nemôžeme vylúčiť ani túto možnosť (pre to by mohol svedčiť fakt, že Síchem bol v súvislosti s posthyksóskymi udalosťami dobytý a zhruba 100 rokov neosídlený).

Je možné, že Lábaja pochádzal z Jákobovho domu. Nepovažoval sa však za SA.GAZ, teda Habiru. O SA.GAZ píše: ...*“Neviem, že Dumuja s ľuďmi SA.GAZ sa potuluje”*... Vieme, že dobyl Megiddo a vstúpil do Gezeru /EA 253, 244, 245/. V každom prípade, Lábajovci a Habiru vo vojenských záležitostiach spolupracovali: ...*“Milkilu a synovia Lábajovi dali kráľovu zem Habiru”* /EA 287/...²⁸

Síchem sa stal pre Hebrejcov dôležitým aj preto, že sa tu konala slávnosť obnovenia zmluvy /Jozue 24/. Mesto Síchem sa nachádzalo spolu so Šílom na centrálnej vrchovine, rozkladajúcej sa na sever od Jeruzalema až po Jezreel, o ktorej Dever predpokladá, že bola

²¹ Damašek

²² Byblos, Sumur

²³ Trigger 2004 str.129

²⁴ Bárta 1999 str.105

²⁵ Počiatkom strednej doby bronzovej bol Síchem pravdepodobne centrom väčšieho územného celku. Len o dvoch mestách na centrálnej vysočine sa zmieňujú egyptské zaklínacie texty z 19./18. stor. BC. Jedným z nich je Jeruzalem a druhým Síchem /Finkelstein 2016 str.32/.

²⁶ Jepsen 1987 str.81

²⁷ Por. mená náčelníkov Turukku: Liday(a), Zaziya.

²⁸ Jepsen 1987 str.96-101; Krajina Síchem v amarnskej dobe pravdepodobne zahrňovala celú vysočinu, na sever od Jeruzalema. Je veľmi pravdepodobné, že práve tu sa koncentrovali početné tlupy Habiru (samozrejme, že so súhlasom Lábajovcov), ktoré potom napadali mestá v južnom Kanaáne a s Lábajovcami sa zrejme delili i o korisť (ako daň za to, že v krajine Síchem našli útočisko).

miestom, kde sa nachádzal Merenptahov Izrael.²⁹ Pokiaľ sa týka Šíla, kde bola podľa Hebrejskej Biblie neskôr umiestnená archa zmluvy, tak je pravdepodobné, že je totožné s mestom Zilú /EA 288/, spomínanom v dopise Abdi-Chebu z Jeruzalema.³⁰ Mesto Zilú bolo dobyté Habiru.³¹ Je zaujímavé, že hebrónsky kráľ si sťažoval práve na Abdi-Chebu, že je druhý Lábaja /EA 280/ a zaberá mestá.³² Zdá sa, že v tej dobe si v Kanaáne každý robil čo chcel. Aj tí najväčší „zloduchovia“ ako napr. Lábaja, Aziru ad. si sťažovali egyptskému panovníkovi, že im ostatní vládcovia ubližujú. K ďalším rozvratníkom, okrem Habiru a Lábajovcov, ktorí vyvolávali roztržky, patrili aj vládcovia Amurru,³³ vládca Sidónu,³⁴ ľud Mi-lim³⁵ a ľud zeme Kaši.³⁶

Podľa Finkelsteina, k síchemskej koalícii patrili mestské štáty: Gezer,³⁷ Ginti-kirmil, Tel Jokneám, Anacharat, Šimron a Pehel.³⁸ Vládca Pehelu³⁹ Mut-Ba'lu, bol Lábajov syn /EA 255/. Zrejme sa Lábajovi synovia po smrti Lábaju⁴⁰ tohoto mesta zmocnili, ako na to poukazuje EA 250.

V EA 256 sa spomína guvernér mesta Aštarót v Bázane, Ayyab, ktorému vládca Pehelu pomohol, keď sa všetky mestá krajiny Garu stali jeho nepriateľmi.⁴¹ Ayyab (cca 1320-1315 BC) sa zrejme spočiatku ukrýval v Pehele, odkiaľ potom utiekol. Chasór, ktorý stál na čele

²⁹ Dever 2010 str.222n. To však nie je úplne presné. Izraelci sa tam usadzovali až po roku 1207 BC /Pientka: Kto predstavoval Merenptahov Izrael; str.1-3 ad./.

³⁰ Jepsen 1987 str.99

³¹ Mesto Zilú sa všeobecne dáva do súvislosti s Tjaru (Zaru, Tharu, Djaru, resp. Carev), čo bola egyptská pevnosť (ako súčasť "Vládcových múrov"), na Hórovej ceste, vedúcej z Egypta do Kanaánu. Grékom bola známa ako Zele, Sile. Predpokladá sa, že jej pozostatky sa dnes nachádzajú v Tel el-Habua u Kantary.

Podľa mňa je nepravdepodobné, že by vtedy túto egyptskú hraničnú pevnosť dobyli Habiru. Myslím, že keby sa tak stalo, tak by to vyvolalo adekvátnu reakciu z egyptskej strany a určite by sa o tom zachovali nejaké záznamy. Z neskoršieho obdobia však takáto správa pochádza. Na samom počiatku vlády Sethi I. (1294-1279), sa beduíni Šasu zmocnili 23 opevnených miest, od egyptských hraníc, až po Kanaán; medzi nimi aj pevnosti Tjaru. V tejto rebélii boli možno podnecovaní chetitským kráľom Muvatallom II. Sethi I. týchto rebelov porazil a zahájil ťaženie do Kanaánu, kde oi. dobyl mestá Bét Šean, Jenoam a Hamath /Lalouettová 2009 str.67n/. V 3. a v 4. roku vlády Sethi I. vpadol do Amurru a tiež dobyl aj pevnosť Kádeš, v dôsledku čoho prebehol vládca Amurru, Bentešina, na egyptskú stranu. To vyvolalo vojnu s Chetitmi, ktorí toto stretnutie vyhrali a v dôsledku toho Egypt o Kádeš i Amurru prišiel /Shaw 2003 str.311/. Je zaujímavé, že počas Sethiho egyptského ťaženia do Kanaánu, zaútočili Apiru na mesto Raham, niekde medzi Bét Šeanom a Jenoamom /Lalouettová 2009 str.69/. To by mohlo nasvedčovať o vzájomnej kooperácii medzi kmeňmi Šasu a Habiru, v tejto dobe.

Keďže spolu so Zilú sa v EA 288 spomína i Lachíš (a vlastne i Jeruzalem), tak preto si myslím, že mesto Zilú je skôr totožné so Šílom.

³² Dever 2010 str.193

³³ Aziru, syn Abdi Aširtu.

³⁴ Zimreddi.

³⁵ EA 108, 110

³⁶ Jepsen 1987 str.98n.

³⁷ Až po dobytí Lábajom. Gezer vtedy bol mestom kmeňa Dan (než tam prišiel a usídlil sa kmeň Efraim, z Egypta), ktorý ako prvý neizraelský kmeň, vstúpil do izraelského spoločenstva kmeňov. Preto je v tejto súvislosti zaujímavé, že Gezer sa stal súčasťou síchemskej koalície, vedenej Lábajovcami (Terachitmi z Jákobovho domu?). Mimochodom, jeden z vládcov Gezeru sa nazýval Adda-Danu, teda s odkazom na kmeň (alebo dynastiu) Dan.

³⁸ Finkelstein 2016 str. 33-35.

³⁹ Pihilu, Pella.

⁴⁰ Lábaja bol zabitý ľuďmi Giny (dnešný Jenin?) /EA 250/.

⁴¹ Finkelstein 2016 str.35; Krajina Garu býva stotožňovaná s Golanskými výšinami (mesto Haluna). Ovšem jej mestá ako Udum, Arar, Magdalim ad. poukazujú na to, že sa jedná o oblasť Edómu (Seir) a južného Moábu.

protisíchemskej koalície, bol v nepriateľskom pomere s Aštarótom /EA 364/.⁴² Vládca Chasóru vzal Ayyabovi tri mestá. Zrejme sa tu jednalo aj o jeho snahu, ovládnuť medzinárodnú cestu medzi Bét-Šeánom a Damaškom. V EA 255 sa spomínajú karavány smerujúce do Chanigalbatu a Karduniašu.⁴³

Všetko to poukazuje na úzke prepojenie Síchemu, Pehelu a Bázanu v dobe, keď bol chetitským vládcom Muršiliš II. Po Ayyabovi pravdepodobne vládol v Aštaróte Biridašwa (nekomunikoval s egyptským kráľom), ktorý sa spojil s kráľmi Busrunu a Halunu. Vystupovali ako služobníci kráľa Hatti.⁴⁴ Zároveň spolupracoval s Apiru.⁴⁵ Biridašwa spolu s Arsawuyom z Ruhizzi, porazili Úpe⁴⁶ a bojovali proti Biryawazovi, kráľovi Damašku /EA 197/. Zároveň Biryawaza dopustil, aby sa k Apiru pridali mestá v Tahši a v Upe /EA 189/.

Nie je vylúčené, že tieto udalosti, ako aj činnosť Habiru v 14. stor. BC, sa mohli stať inšpiráciou pre niektoré časti deuteronomistických kníh.

Treba sa zmieniť o jednom dôležitom fakte. Vieme, že miestne kanaánske obyvateľstvo sa pridávalo k Habiru. Napríklad Zimridu z Lachíša zabili jeho služobníci a pridali sa k Habiru. To sa stalo i v Zilú,⁴⁷ Gazri⁴⁸ a aj v iných mestách.

Práve zo spojenia pôvodného kanaánskeho,⁴⁹ ale aj nekanaánskeho obyvateľstva⁵⁰, sa sformoval ľud, ktorý sa na prelome 13. a 12. stor. BC, stal súčasťou konfederácie kmeňov, známych ako Izrael.⁵¹

Tento ľud bol uctievačom Ela – býka, ako to dokazuje svätyňa býka vykopaná Mazarom, neďaleko Dótanu. Predpokladá sa, že sa jedná o jediný doklad náboženstva Izraela,⁵² ak pominieme spochybňovaný oltár na hore Ébal a chrám v Sícheme.⁵³ V skutočnosti však je to iba doklad o kontinuite kanaánskeho náboženstva.

Prečo došlo k aktivizácii Habiru, Lábajovcov i kanaánskeho obyvateľstva, hlavne v 14. stor. BC? Ku koncu vlády Amenhotepa III. a hlavne v dobe Achnatona, došlo prakticky k znefunkčneniu egyptskej správy v Sýropalestíne, hlavne pre nezáujem tohoto posledne menovaného panovníka, o zahraničné záležitosti. Preto v tomto období jednotlivé mestá bojovali proti sebe, spájali sa s Habiru, lúpili a vraždili. Nastal totálny rozvrat a chaos. Došlo k nerovnomernému rozdeleniu bohatstva. Nemožno vylúčiť, že situáciu zámerne vyhocovali

⁴² Chasór bol v tomto období hlavným mestom Achchijavy.

⁴³ Mitanni a Babylónia.

⁴⁴ Šuppiluliuma I.

⁴⁵ Biridašwa dal kone a vozy Apiru /EA 197/.

⁴⁶ Okolie Damašku (Dimasq).

⁴⁷ Turbazu a Yaptih-Adad boli zabití v bráne Zilú.

⁴⁸ Mesto Gezer; vládca Milkilua.

⁴⁹ Predovšetkým Netalí, Ašer a Zabulón.

⁵⁰ Habiru, Lábajovci - Terachiti.

⁵¹ Nazvaný zrejme podľa geografických názvov v oblasti Zajordánska: Isrá, Izrá. Pôvodná konfederácia kmeňov Izrael, bola tvorená kmeňmi Gád, Rúben zo Zajordánska a neskôr i kmeňom Dan z Predjordánska.

⁵² Dever 2010 str.143n.

⁵³ Mikal-Rešef, ktorému bol zasvätený chrám v Sícheme. Ale už v textoch z Ebly, bol patrónom Síchemu boh Rasap (Rešef).

Chetiti, v ktorých službách stáli niektorí miestni vládcovia, napr. v Bázane⁵⁴ a zároveň spolupracovali s Habiru.

Situácia sa zmenila nástupom 19. dynastie. Už Sethi I. podnikol výpravu do Levanty, ako odpoveď na útoky Šasu na egyptské územie.⁵⁵ O týchto skutočnostiach nás informuje nápis na severnej stene stĺpového sálu v Karnaku: ...*“Nepriatelia v zemi Beduínov (Šasu) pomýšľajú na vzburu, predstavitelia ich kmeňov sa zjednotili a dotierajú na ľud zeme Churritov. Zahajujú vzburu a sváry, každý z nich vraždí toho druhého a nikto z nich nedbá nariadení z paláca“*...⁵⁶ Takáto bola situácia v Sýropalestíne, pred výpravou Sethi I., ktorý potom upevnil severnú hranicu svojej ríše sýrskym ťažením. Sethi I. vytlačoval nomádov späť, mnoho Šasu zajal a odviekol do Egypta.⁵⁷ Dostal sa až do sféry vplyvu chetitskej ríše v Kádeši. V tomto období je nutné predpokladať silné egyptské posádky v Palestíne.⁵⁸ Tým došlo k obnove egyptskej správy v Sýropalestíne. Tak isto aj jeho syn Ramesse II., podnikol niekoľko ťažení do Palestíny, hlavne proti Chetitom.⁵⁹

Habiru postupne splývali s väčšinovou kanaánskou populáciou, ktorej nižšie, utlačované vrstvy sa k Habiru pridávali už v 14. stor. BC. A taktiež i k síchemským Terachitom. Koncom 13. stor. BC, v dôsledku porážky Izraela, ale aj Kanaáncov od Merenptaha v roku 1207 BC, sa začali niektorí príslušníci porazených kmeňov, presúvať do Hornej Galileje a na centrálnu vysočinu.⁶⁰ V dôsledku invázie "morských národov" a v dôsledku egyptských ťažení v dobe Ramesse III., namierenými proti nim, tieto presuny obyvateľstva narástli na intenzite. Zároveň sa k nim pridali aj tí, ktorí boli vyhnaní z Egypta (Exodus; 1187 BC).

⁵⁴ Pientka: Vyriešenie achchijavského problému.

⁵⁵ Vtedy došlo k hromadnej deportácii Šasu do Egypta /Vachala 2004/. Por. aj pozn.31.

⁵⁶ Vandenberg 2003 str.68

⁵⁷ Podľa "memfidskej stély" už Amenhotep II., pri svojom druhom ťažení do Levanty, zajal 3.600 Apiru a 15.200 Šasu.

⁵⁸ Bola to predovšetkým Gaza, ako hlavné egyptské správne centrum pre južný Kanaán (Reten), ďalej Bét Šeán, Joppa, Kumidi a Sumur.

⁵⁹ Bitka u Kádeša.

⁶⁰ Vysočina v neskorej dobe bronzovej, na rozdiel od mestských štátov na pobreží a v nížinách Palestíny, ktoré boli pod egyptskou kontrolou, bola s výnimkou niektorých miest, vlastne "územím nikoho" /Naaman/. Práve preto sa tam usadzovali Habiru, spoločne s vykoreným obyvateľstvom Kanaánu a taktiež po oboch brehoch Jordánu, aj niektoré kmene Šasu /Berlejung 2017 str.112/. Územím, kde sa formoval pôvodný Izrael, bola oblasť Zajordánska (kmene Gád a Rúben) a južného Kanaánu (kmeň Dan) /Pientka: Kto predstavoval Merenptahov Izrael; str.1n/.